

REDAKTIONEN

- 3** Introduktion
Köld

KIRSTEN THISTED

- 13** Arktis i sorg og smerte
"Kodestikning" som en affektiv metodologi i klimadebat og dekolonisering

GRY LIND MERRILD HANSEN

- 37** Kulde, kultur & kolonialitet
I sporene på Jessie Kleemans "Slæden på vej"

EVA LA COUR

- 63** Kan vi tale om et koldt Arktis uden billeder af isbjerger?
Det geo-æstetiske Arktis og Jette Bangs film (1938–1939)

CECILIA ROSENGREN

- 91** "Wädret wildt från Norden ryter"
Tankar om vintervädret i svensk 1700-talspress

MATILDA MARSHALL & ERIKA LUNDELL

- 119** Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?

ANNA ALBREKTSON

- 143** Den rena kölden
Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Vinter-Qvåde"

CECILIA SJÖHOLM

- 175** Snöflingor
Tidigmodern ekomimesis mellan vetenskap och konst

ELISABETH MANSÉN

- 197** Kontroversiella kallbad

FORSIDEN

Bigert & Bergström, *Sensing the Arctic* (detail, OTCs with measuring tools), land art work, Abisko, 2023.

Photo: Jean-Baptiste Béranger

INTRODUKTION

Köld

En särskild myttyp, kategoriserad som nummer 1889F i Aarne-Thompson-Uthers index (ATU Index) för folksagor och sägner, handlar om det frusna ordet. Det tidigaste skriftliga belägget finns hos Plutarchos på 100-talet e.Kr., vilket berättar om en stad som var så kall att de talade orden omedelbart frös, för att sedan tina upp och bli hörbara igen när sommaren kom. I en tid när den globala uppvärmningen förändrar planetens temperaturbalans verkar det paradoxalt nog relevant att utforska kylans kulturhistoria. De samlade bidragen i detta nummer vittnar om hur tidigare otillgängliga eller "frusna" berättelser nu hörs och hittar nya vägar – precis som Plutarchos upptäckte ord som äntligen kunde höras.

Den globala uppvärmningen har lett till brist på kyla. På norra halvklotet är denna utveckling extra påtaglig. Kylan, som under historiens lopp har förknippats med naturen och livet i Norden, har blivit alltmer oberäknelig vilket klimatscenerierna på de meteorologiska institutens webbsidor tydligt visar i grafer och visualiseringar (som till exempel klimatsceneriotjänsten på SMHI och klimatatlas på DMI).¹ För naturen inne-

---

1 För olika grafer som illustrerar väderförändringar över tid, se SMHI <https://www.smhi.se/> [besökt 2025-02-28] och DMI, <https://www.dmi.dk/klimaatlas> [besökt 2025-02-28].

bär den stadiga temperaturökningen att förutsättningarna för det liv som djur och växter har anpassat sig till dramatiskt förändras. På ett mänskligt plan är förändringen därtill existentiell och estetisk. Köld är inte bara ett väderfenomen, utan något som har en djup kulturell innebörd. Vinterkylan, med dess karaktäristiska förvandling av landskapet genom snö och is, förkroppsligar också nordisk identitet — eller kanske snarare olika former av nordisk identitet. I detta temanummer vill *Kultur & Klasse* uppmärksamma köldens kulturella innebörd. Artiklarna sätter kylan i förbindelse med erfarenheter, berättelser och föreställningar. Men pekar också på att kylan i norr är laddad med politiska och ideologiska innebörder, såväl historiskt som i samtiden.

Artiklarna i detta nummer gör nedslag i olika sätt att förhålla sig till kölden i norr. Sammantaget får vi en bild av det komplexa förhållandet mellan å ena sidan den kroppsliga upplevelsen av kyla och å andra sidan de kulturella, litterära och vetenskapliga konstruktionerna av kalla landskap. Men vi ser också att kölden kan iscensättas som en exotiserande estetik, som tjänar till att dölja att länder och landskap i norr har varit och fortfarande är föremål för koloniala projekt av extraktivism och strategiska besättanden.

Köldens kulturella historia är lång. I Bibeln är kyla en del av naturens kretslopp, men även en symbol för Guds allmakt. I Psaltaren 147:16–18 står det: "Han låter snö falla som ull, rimfrost strör han ut som aska. Han kastar sitt hagel som smulor – vem kan bestå för hans frost? Åter sänder han sitt ord, då smälter det frusna". I den västerländska traditionen har kylan i allmänhet pekats på en position längst bort från Guds kärlek och ljus. I Dantes *Gudomliga komedi* från tidigt 1300-tal motsvarar denna helvetets nionde krets – en frusen ödemark där syndare fångas i is för evig fördömmelse. Ett av de tidigaste verken som behandlar kölden som ett distinkt klimatfenomen med positiva förtecken är den svenske biskopen Olaus Magnus fascinerande magnum opus *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (1555) [*Historia om de nordiska folken*]. För Olaus Magnus samtid visade boken på en omfattande kartläggning och systematisering av den då befintliga kunskapen om Norden, ett vidsträckt geografiskt område som omfattade de nordiska länderna och Grönland. Den producerades och publicerades dock långt från dessa nordliga trakter, i Rom där den katolske Olaus Magnus vistades i exil undan

det protestantiska Sverige. En av förhoppningarna var att påven med bokens hjälp skulle inse att Norden inte borde lämnas därhän.

Olaus Magnus erbjuder en anmärkningsvärd omtolkning av de kalla ländernas natur och befolkningens karaktär. Medan tidigare medeltida källor ofta hade framställt kölden som djävulsk, gudlös eller olämplig för mänskligt liv, så vänds här denna uppfattning upp och ner. Olaus Magnus hävdar att just de fenomen som sydeuropéerna fruktade mest – den bitande kylan, de oändliga snöfälten och den massiva isen – i själva verket var Guds speciella gåva till Norden. Han vill övertyga om att den stränga vintern paradoxalt nog skapar förutsättningar för liv och välbstånd: snötäcket skyddar utsädet från frost; isen möjliggör effektiva transporter över frusna sjöar och floder; den stränga kylan hårdar befolkningen både fysiskt och psykiskt, och så vidare. Många av beskrivningarna av livet i norr har en etnografisk exakthet (in på 1700-talet användes *Historia om de nordiska folken* flitigt som tillförlitlig guide till de nordiska länderna), men Olaus Magnus låter samtidigt mysteriet med det kalla Norden bestå och fascinera läsaren. Myterna om köldens invånare och deras fantastiska uppfinningar som möjliggör ett gott liv under kalla och kärva omständigheter, gör hans beskrivning till ett exotiskt kulturmaterial. Men här finns dessutom en estetisk dimension som låter vinterns kyla skapa glittrande vita landskap, förunderligt ljus, skimrande färger, underbara former och förtrollande ljud. Olaus Magnus har med rätta kallats för köldens poet.

Hans verk fungerar därför inte bara som en källa till geografisk och historisk kunskap, utan också som ett tidigt exempel på hur kylan kan tolkas och ges kulturell betydelse i ett större ideologiskt och politiskt sammanhang. Olaus Magnus formulerar en form av nordisk exceptionalism, där förståelsen av köldens uttryck och bemästrandet av överlevnadstekniker är nordbornas speciella domän [fig. 1].

Under 1600-talet blir kylan ett filosofiskt problem, tätt knutet till nya naturvetenskapliga, meteorologiska och kosmologiska spekulationer. Kölden som fenomen genomsyrar och sammanlänkar en rad olika vetenskapliga discipliner, allt sedan den tidiga upplysningen fram till idag. Den har en komplex meteorologisk dimension som studerar dess fysiska manifestationer och mönster. Inom natur- och kulturgeografin undersöks hur kölden

Fig. 1. Illustration till bok 1 kapitel 19 "Om köldens stränghet" i Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (1555).

formar landskap och mänskliga bosättningsmönster. Filosofiskt väcker den frågor om materialitet, perception och existentiella villkor, medan den idéhistoriskt kan spåras genom olika epokers förståelse och representation av det kalla. Sociologiskt sett påverkar kölden sociala relationer, levnads-
mönster och samhällsstrukturer. Detta har särskilt uppmärksammats inom det framväxande forskningsfältet Ice Humanities, där forskare som Klaus Dodds och Sverker Sörlin undersöker hur kyla, snö och is är djupt politiserade fenomen som tolkas och förstås genom kulturspecifika linser. Teoretiska begrepp har utvecklats för att fånga dessa komplexa dimensioner. Den kanadensiske geografen Louis-Edmond Hamelin introducerade redan på 1960-talet begreppet "nordicity" för att beskriva de särskilda förhållanden som präglar nordliga regioner. I en vidareutveckling av detta teoretiska ramverk har hans landsman Daniel Chartier formulerat begreppet "winterity", som belyser hur vinterliga förhållanden skapar specifika kulturella och språkliga uttryck – en nordlig grammatik som är avgörande för förståelsen av köldens kulturella betydelser. Dessa perspektiv visar hur kölden inte bara är ett fysiskt fenomen utan också en kulturell konstruktion som genomsyrar samhälleliga, estetiska och existentiella aspekter av mänskligt liv i nordliga regioner. Köldens materialitet och agens samverkar med dess sociala och kulturella tolkningar i en komplex väv av betydelser.

Kylan är sannerligen en del av en omfattande kultur- och materialhistorisk tradition, där inte minst det ogenomträngliga Arktis har varit föremål för västvärldens fascination. Föreställningar om mytiska folk och varelser i de nordligaste trakterna, och till och med på Nordpolen, har gett näring åt en septentrionalism – en nordlig motsvarighet till orientalismen – där inuiter och samer framställts som sagofolk. Vid sidan av kylans exotiska och mystiska drag har isen utgjort ett konkret hinder för västvärldens expansion. Detta exemplifieras av århundraden av förgäves sökande efter Nordostpassagen genom Arktis. Denna sjöfartsled, som skulle ge Europa lättare tillgång till de asiatiska marknaderna, förblev länge ett ouppnåeligt projekt, en helig graal för upptäcktsresande, men håller på att bli verklighet på 2000-talet på grund av klimatförändringarna. Kylans historia har alltså också en stark merkantil aspekt. När den engelske valfångaren och upptäcktsresanden William Scoresby Jr. år 1817 observerade en ovanlig avsmältning av isbergen i Arktis väckte det uppståndelse i pressen och bland den tidens poeter. De såg stora ekonomiska möjligheter i de tidigare otillgängliga polarvattnen. Även om det bara var en tillfällig klimatavvikelse och havet frös till under de följande åren, visar samtida reaktioner hur kylan – eller dess frånvaro – inte är en neutral eller entydig enhet, utan tolkas på olika sätt beroende på betraktarens position och intressen. Snöns och isens praktiska betydelse för olika näringar i kan inte underskattas. Infrastrukturen av pålitliga snövägar vintertid var till exempel under lång tid avgörande för Sveriges järn- och skogsindustri. Före kylskåpet uppfanns var Norge en stor leverantör av naturlig is till olika delar av världen.

Kölden har tagit sig olika uttryck inom litteratur, konst, film och musik genom seklerna – från det holländska måleriets storslagna stadsvyer under 1600-talets vintrar till den sublima isiga natur som romantikerna upptäckte och fascinerades av (som i Caspar David Friedrichs ikoniska *Ishavet, Das Eismeer*, från 1823/24). Men redan tidigare har vi de många beskrivningarna och målningarna av de majestätiska glaciärerna i Alperna på 1700-talet och från början av 1800-talet även av fantastiska isberg i Arktis. För människor som levt med snö och is, som de nordiska ursprungsbefolkningarna, har olika estetiska uttryck för kylan alltid varit närvarande. Idag har domedagsscenarierna i samtida konst och litteratur blivit vanligare.

Här finns, bara för att nämna några exempel, konstnärerna Olafur Eliasson och Minik Rosens *Ice Watch* (Tate Modern 2018), Sarah Moss apokalyptiska roman *Cold Earth* (2021) och tv-serien *True Detective* med den fjärde säsongen "Night Country", som skapar ett gotiskt universum i det kalla Alaska. Men även mode har sina uttryck, där högteknologiska funktionsplagg, som Peak Performances Frost-jacka eller Fjällrävens Nuuk-parka, blir modemedvetna livsstilsmarkörer för dem som vet hur man klär sig för kyla.

Kylan som stabil parameter har dock rubbats, och Olaus Magnus värld finns inte längre. Isen smälter med omstörtande konsekvenser: geopolitiska, ekonomiska, men också existentiella. Det senare har också börjat undersökas under senare år. Den melankoli och ångest som uppstår när en välbekant vardagsmiljö förändrar sin atmosfär, biologi och temperatur har filosofen Glenn Albrecht kallat för *solastalg*; det landskap som utgjort ett hem finns inte längre. Jag blir ledsen i mitt vinterhjärta, kommenterar en nordisk skidåkare den all kortare skidsäsongen. "Utan snö berövas livet en grundläggande trygghet" skriver journalisten Björn Wiman i *Dagens Nyheter*, apropå de allt snöfattigare vintrarna. I norra Skandinavien, och längre norrut i Arktis, sker den globala uppvärmningen med avsevärd hastighet. För renskötande samer och Grönlands befolkning är förlusten också ekonomisk: den nya oförutsägbara vintern utgör ett hot mot traditionella näringar och hotar ett sätt att leva. Samtidigt har kyla, snö och is blivit eftertraktade konsumtionsvaror: vi köper skidresor, flyger till Svalbard och i filmens värld har is och snö blivit exotiserande bakgrunder. På så sätt anknyter köldens estetik till samtidens debatter om antropocen, klimataktivism och fossilkritik.

Bidragen i detta nummer vittnar om den stora bredd som vecklar ut sig under *Ice Humanities* paraply. Här samlas filosofi, idéhistoria, litteraturvetenskap, studier i konst och visuell kultur, etnologi men också konstnärlig forskning. Flera av bidragen i numret anknyter på ett eller annat sätt till klimatförändringarna, samtidigt som det finns en vilja att gå tillbaka till historien för att förstå kylan som ett eget fenomen. Vi har valt att inleda numret med artiklar som också knyter till den samtida kritiska diskussionen: relationen mellan klimat, estetik och geopolitik.

Flera konstnärer från Kalaallit Nunaat (Grönland,) som numera är en arktisk knutpunkt för både storpolitik och klimatdebatt, har gjort avtryck

på den internationella scenen, liksom cinematiska skildringar, historiskt och i samtiden. Tre artiklar i det här numret anknyter till visuell kultur från Kalaallit Nunaat.

Kirsten Thisted's "Arktis i sorg og smerte – 'kødestikning' som en affektiv metodologi i klimadebat og dekolonisering" visar på hur samtidskonsten från Kalaallit Nunaat arbetar inte bara med frågor om identitet och självrepresentation, utan också bredare med frågor som rör hemmahögrighet i ett landskap drabbat av klimatförändringar, men som också blivit objekt för koloniala och extraktivistiska projekt under lång tid. Thisted fokuserar på den grönländska poeten, konstnären och filmaren Jessie Kleemans *Arkhticós Dolorôs* från 2019, och pekar genom begreppet "code stitching" på hur Kleeman väver in en mångfald av språk, kulturella markörer och världsbilder. På så sätt pekar Thisted på hur den grönländska samtiden skapar motbilder till den fetischiserade bild av inuiten som annars präglar mycket av narrativet kring Kalaallit Nunaat. Thisted's tolkning erbjuder inte bara en dekolonial metod i förhållande till grönländsk kultur, utan ställer sig i en samtida diskussion av dekolonisering över huvud taget.

Gry Lind Merrild Hansens "Kulde, kultur & kolonialitet: I sporene fra Kleemanns 'Slæden på Vej'", analyserar också ett konstverk av Jessie Kleemann, vilket utforskar grönländsk identitet, traditionell inuitkultur och samtida materiell verklighet märkt av klimatförändringarna, där slädens medar ersätts av hjul. Hansen lyfter fram hur Kleemanns konstnärskap rymmer ett avståndstagande från nostalgiska representationer av grönländsk kultur. Istället erbjuder hon en kritisk dekonstruktion av föreställningen om ett tidlöst, oförstört Grönland. Kleemann positionerar sig mellan den traditionella kulturen, där kylan är ett grundläggande livsvillkor, och den moderna globala verkligheten, där kylan håller på att försvinna och övervinnas.

Kylan på Kalaallit Nunaat är också ämnet för Eva la Cours artikel "Kulde som metafor for et geo-æstetisk Arktis: Jette Bangs filmoptagelser (1938–1939) som billedreservoir for forestillinger om Kalaallit Nunaat". la Cour ger oss berättelsen om en bortglömd filmupptagning som upphittades i samband med digitaliseringen av bildarkivet vid Köpenhamns Nationalmuseum. Hon sätter in den i en kontext där det budskap som filmen är satt visa, en fram-

gångshistoria om den danska koloniala relationen till Grönland, istället blir mångbottnad och ifrågasättande. Kalallit Nunaat är – liksom stora delar av nordiska landskap över huvud taget – föremål för extraktion och utvinning, vilket döljs genom idealiserade bilder av snö och is. I sin analys diskuterar la Cour Bangs film som ett mångbottnat arkiv, och sätter det också i relation till sin egen praktik som konstnär och filmare.

Efter de inledande tre artiklarna från samtiden vänder vi oss till meteorologiska diskussioner om vintern i Norden. I artikeln "Wädret wilddt från Norden ryter" visar Cecilia Rosengren hur vädret, och då framför allt vintervädret, diskuterades i svensk press under sent 1700-tal. Svenskarna var givetvis väl bekanta med vintern, den årstid som utmärkte landets väder mest från övriga Europas länder och som förkroppsligade ett slags nordiskt imaginärt. En intressant iakttagelse är dock att vintervädret trots sin vanlighet, nu uppfattades som något som behövde förklaras på ett nytt sätt. Man menade att missuppfattningar var i omlopp, som att den svenska vintern varade i nio månader. Erfarenheten av vintern med dess kalla temperaturer, snö och is, och kunskapen om årstiden gick inte riktigt i fas. Artikel diskuterar hur tidens vetenskapsmän trädde fram med moderna teorier om svenskt väder och klimat som var möjliga först med nyuppfunna mätinstrument som termometrar och barometrar. I några av Stockholms dagstidningar var man tidiga med att publicera dessa moderna meteorologiska observationer. Väderrapporteringen i 1700-talets svenska press visar på en brytningstid, där just vädret kom att spela rollen av ett slags övergångsobjekt i det offentliga samtalet från en äldre natursyn till en mer modern.

I artikeln "Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?" tar sig etnologerna Erika Lundell och Matilda Marshall sig an klimatförändringar ur ett samtida, meteorologiskt perspektiv. Samtida studier av meteorologiska förändringar pekar på ett slut för årstidsväxlingarna som vi tidigare känt den. Vinterns frånvaro har blivit ett nytt fenomen – till och med en ny årstid. Vinter har blivit ovinter. Det är såväl ett begrepp som ett kulturellt fenomen. Ur ett rikt tidningsmaterial undersöker Lundell och Marshall hur årstider konstrueras, genom observationer, mätningar och språkliga konstruktioner. Samtidigt pekar de också på det vi tidigare nämnt i intro-

duktionen ovan: årstider och klimat hänger också samman med känslor. Frånvaron av vinter är inte bara en fråga om mätningar av plusgrader och tunn is, utan också förbundet med en upplevelse av förlust och sorg – "vintersorg" eller "snösorg", men också med nya förhållningssätt till och praktiker kring ovintern.

Efter dessa meteorologiska utblickar följer en serie artiklar som undersöker kyla och snö i ett äldre estetiskt material. I sin artikel "Den rena kölden", skriver Anna Albrektssom om Gustaf Fredrik Gyllenborgs "Vinter-Qvåde" från 1759. Albrektsson läser dikten ur ett transkulturellt och kulturekologiskt perspektiv. Det handlar delvis om att, som Olaus Magnus gjort långt tidigare, hylla vintern ur ett regionalpatriotiskt perspektiv – att alltså uppvärdera den kyla och det landskap som annars fått stå tillbaka för mer idealiserade landskap. Men dikten blir mer komplex än så: Albrektsson visar hur faktiska och imaginära naturliga former integreras i dikten, till en hybridnatur som också för in element från andra tider och kulturer. På så sätt växer bilden fram av hur ett patriotiskt vinterlandskap är något som skapas i ett transkulturellt fält, mellan olika former av klimat och landskap.

Cecilia Sjöholm tar i "Snöflingor: tidigmodern ekomimesis mellan vetenskap och konst" sig an snöflingans ikonografiska historia ur ett tidigmodernt perspektiv. Hon använder snöflingan som ett fokus i vetenskapliga förklaringar av kyla och estetiska reflektioner kring snö och is, samt i undersökningar av hur snö också får alldeles särskilda effekter i relation till den mänskliga kroppen. Artikeln beskriver hur snöflingan blir betydelsebärande i tidigmodern kultur ur ett flertal perspektiv: estetiskt, filosofiskt, naturvetenskapligt och etnologiskt. Men vi kan också länka dess gestaltning till ett samtida kritiskt perspektiv genom begrepen ekonomen-sis och sympoeisis ersätt. Dessa begrepp beskriver på olika sätt gestaltningen av naturen som relationell. I artikeln om snöflingan beskrivs också hur dess gestaltning inte kan säras från de praktiker och den form av liv som den också förknippas med. Snöflingan står inte bara för sig själv, som en abstrakt geometrisk form. Då den gestaltas är den också är genomlyst av idéer som tydliggör dess förankring på en kulturell och geografisk plats, i skärningspunkten mellan konsten och vetenskaperna. Snöflingan utgör en knypunkt genom vilken vi kan se att vi står i förbindelse med naturen.

Att kyla, is och snö är fenomen som fascinerat för sin påverkan såväl på den mänskliga kroppen, som inom den, behandlas också i numrets avslutande artikel. Kylans påstådda läkande egenskaper exemplifieras med det i våra tider så populära kallbadet, där personliga övertygelser ofta betonas framför vetenskapliga bevis. Elisabeth Manséns genomgång av "Kontroversiella kalla bad" reflekterar över den ökade populariteten i att vinterbada och ta ett dopp i en isvak. Att förhoppningarna om det kalla vattnets välgörande effekter är hämtade från 1800-talets kallbadsterapier är säkert okänt för många. Mansén ger en fascinerande inblick i kallbadens långa historia, märkliga praktiker och mångfacetterade kultur, och av hur såväl fysiska som psykiska problem har ansetts få lindring i det chockerande kalla vattnet. Inte bara kallbaden själva, utan också frågan om kallbadens nytta har en lång historia. Vi känner igen mycket av det som föregått kallbadens samtida kultur — men ser också i Manséns text att den civilisationskritik och hälsokult som kallbaden bär med sig ibland också kan vetta mot det absurda.

Sammantaget hoppas vi att detta nummer erbjuder en läsning som må vara oroande och kanske ledsam i ljuset av de stora omvälvningar som vi möter idag, i frånvaron av kyla. Samtidigt hoppas vi att numret, ändå, är lärorikt och inspirerande.

BIBLIOGRAFI

- Albrecht, Glenn. "Solastalgia: A New Concept in Health and Identity". *PAN: Philosophy, Activism, Nature*, vol. 3, no. 41, 2005, s. 44–59.
- Chartier, Daniel. "Towards a Grammar of the Idea of North: Nordicity, Winterity". *Nordlit*, vol. 11, no. 2, 2007, s. 35–47.
- Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, red. John Granlund och Michaelisgillet. Gidlunds Förlag, 2010.
- Dodds, Klaus och Sverker Sörlin. *Ice Humanities: Living, Working, and Thinking in a Melting World*. Manchester University Press, 2022.
- Hamelin, Louis-Edmond. *Nordicité canadienne*, reviderad upplagan. Hurtubise HMH, 1980.
- Wiman, Björn. "Tack Sverige för vår sämsta vinter-OS någonsin". *Dagens Nyheter*, 19 februari 2022, <https://www.dn.se/kultur/bjorn-wiman-tack-sverige-for-vart-samsta-vinter-os-nagonsin/>. Besökt 12 februari 2025.